

Εν μέρει αυτό συνέβη. Η βραδεία εξασθένηση των εθνικών συνόρων και των εθνικών αισθημάτων κατά τον τελευταίο μισό αιώνα επέφερε ουσιαστικές αλλαγές και μερικά πραγματικά οφέλη. Οι παλιοί ανταγωνισμοί που κατασπάραξαν την Ευρώπη δύο φορές τον προηγούμενο αιώνα (και αναρίθμητες άλλες φορές τους προηγούμενους αιώνες) δεν υπάρχουν πια και μπορούμε να ελπίζουμε ότι δεν θα μπορέσουν να αναβιώσουν ποτέ. Ο δηλητηριώδης ρατσισμός, που κατά τον δέκατο ένατο αιώνα κυριαρχούσε στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι στη Δύση έβλεπαν τους άλλους λαούς, μπορεί να μην εξαφανίστηκε, αλλά σίγουρα εξασθένησε. Οι παλιότερες μορφές ιμπεριαλισμού δεν υπάρχουν πια, μολοντί πολλές από τις πληγές τις οποίες άφησαν πίσω τους δεν έχουν επουλωθεί ακόμη. Στα περισσότερα μέρη η λέξη εθνικισμός προκαλεί απέχθεια. Δυστυχώς ο αντισημιτισμός υπάρχει ακόμη, αλλά λίγα είναι τα μέρη όπου γίνεται εύκολα αποδεκτός, όπως συνέβαινε λιγότερο από έναν αιώνα νωρίτερα. Η θρησκεία δεν πέθανε ήσυχα όπως πολλοί, τουλάχιστον στην Ευρώπη, ήλπιζαν και πίστευαν μέχρι πρόσφατα. Όμως σίγουρα δεν είναι πια η αιτία των σκληρών θρησκευτικών μαχών όπως άλλοτε. (Ακόμη και στη Βόρεια Ιρλανδία, το τελευταίο προκεχωρημένο φυλάκιο των μεγάλων θρησκευτικών πολέμων του δέκατου έκτου και του δέκατου έβδομου αιώνα, η διαμάχη λύνεται βραδέως και αφορά μάλλον την τοπική πολιτική και την εθνική ταυτότητα, παρά την πίστη).

Ωστόσο, μερικές από τις παλιές διαχωριστικές γραμμές που διαιρούσαν τους λαούς για αιώνες διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό. Μία από αυτές είναι η διαίρεση και ο ανταγωνισμός αρχικά ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία και στη συνέχεια, καθώς αυτές οι λέξεις άρχισαν να χάνουν τη γεωγραφική σημασία τους, ανάμεσα στην «Ανατολή» και τη «Δύση».

Η διαίρεση, συχνά απατηλή, πάντα μεταφορική, εντούτοις ακόμη εξαιρετικά ισχυρή, είναι αρχαία. Οι όροι «Ανατολή» και «Δύση» είναι φυσικά δυτικοί, αλλά πιθανόν ένας λαός της Ανατολής, οι αρχαίοι Ασσύριοι, κάποια στιγμή στη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. (πριν από τη χρονολογία μας) έκανε για πρώτη φορά τη διάκριση ανάμεσα σε αυτό που αποκαλούσε *Ereb* ή *irib*, «οι χώρες του δύοντος ηλίου», και την Ασία, *Asu*, «τις χώρες του ανατέλλοντος ηλίου». Ωστόσο για τους Ασσυρίους δεν υπήρχε φυσικό σύνορο ανάμεσά τους και δεν απέδιδαν καμιά ιδιαίτερη σημασία σε αυτή τη διάκριση. Την επίγνωση ότι η Ανατολή και η Δύση δεν ήταν μόνο διαφορετικές περιοχές του κόσμου, αλλά επίσης περιοχές με διαφορετικούς λαούς, με διαφορετικούς πολιτισμούς που λάτρευαν διαφορετικούς θεούς και, το πιο σημαντικό, είχαν διαφορετικές απόψεις για το πώς να ζουν καλύτερα τη ζωή τους, δεν την οφείλουμε σε κάποιον ασιατικό λαό αλλά σε έναν δυτικό λαό, τους Έλληνες. Ένας Έλληνας ιστορι-

κός, ο Ηρόδοτος, γράφοντας τον πέμπτο π.Χ. αιώνα, ήταν ο πρώτος που αναρωτήθηκε τι διαιρούσε την Ευρώπη από την Ασία και γιατί δύο λαοί που από πολλές απόψεις ήταν αρκετά όμοιοι είχαν τόσο διαρκές μίσος ο ένας για τον άλλον.

Αυτή η Ανατολή την οποία ήξερε ο Ηρόδοτος, τα εδάφη ανάμεσα στην ευρωπαϊκή χερσόνησο και τον Γάγγη, κατοικούνταν από μεγάλο αριθμό ποικίλων λαών, που με τις περιεργες ιδιαιτερότητές τους ασχολήθηκε ο Ηρόδοτος με ευχαρίστηση και για μεγάλο διάστημα. Εντούτοις, παρά το μέγεθος και την ποικιλία τους, όλοι αυτοί οι λαοί έμοιαζαν να έχουν κάτι κοινό, κάτι που τους διαχωρίζει από τους λαούς της Ευρώπης, της Δύσης. Τα εδάφη τους ήταν γόνιμα, οι πόλεις τους πλούσιες. Οι ίδιοι ήταν πλούσιοι, πολύ πλουσιότεροι από τους φτωχούς Έλληνες, και μπορούσαν να είναι εξαιρετικά εξευγενισμένοι. Ήταν επίσης σκληροί και άγριοι, τρομεροί αντίπαλοι στο πεδίο της μάχης, κάτι που θαύμαζαν όλοι οι Έλληνες. Παρ' όλα αυτά, ήταν πάνω από οτιδήποτε άλλο δουλοπρεπείς και υποτακτικοί. Ζούσαν νιώθοντας δέος για τους ηγεμόνες τους, τους οποίους δεν θεωρούσαν απλούς ανθρώπους, όπως ήταν οι ίδιοι, αλλά θεούς.¹

Για τους Έλληνες η Δύση ήταν, όπως ήταν και για τους Ασσυρίους, η ακραία παρυφή του κόσμου, η Εσπερία, όπου σύμφωνα με τη μυθολογία ζούσαν οι Εσπερίδες κοντά στις ακτές του Ωκεανού, φύλακες του δένδρου με τα χρυσά μήλα το οποίο έδωσε η θεά Γη ως γαμήλιο δώρο στην Ήρα, σύζυγο του Δία, πατέρα όλων των θεών. Οι λαοί που κατοικούσαν σε αυτή την περιοχή ήταν επίσης ποικίλοι και συχνά διαιρεμένοι, αλλά και αυτοί μοιράζονταν κάτι κοινό: αγαπούσαν την ελευθερία πάνω από τη ζωή και ζούσαν υπό την εξουσία των νόμων, και όχι των ανθρώπων ή πολύ λιγότερο των θεών.

Με το πέρασμα του χρόνου οι λαοί της Ευρώπης και οι πληθυσμοί των υπερπόντιων εποίκων τους, δηλαδή όσοι κατοικούν στις περιοχές που σήμερα εννοούμε συνήθως με τον όρο «Δύση», κατέληξαν να θεωρούν ότι κατέχουν κάποιου είδους κοινή ταυτότητα. Το τι είναι αυτή η κοινή ταυτότητα και πώς νοείται έχουν αλλάξει ριζικά από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ωστόσο είναι επίσης προφανές ότι, όσο ισχυρές κι αν είναι, αυτή η κοινή κληρονομιά και αυτή η κοινή ιστορία δεν εμπόδισαν αιματηρές και καταστροφικές συγκρούσεις ανάμεσα στους λαούς που επωφελούνταν από αυτές. Μετά το 1945 αυτές οι συγκρούσεις μπορεί να μετριάστηκαν και, όπως έδειξε η πρόσφατη διαμάχη για το κατά πόσον ήταν δίκαιη η εισβολή στο Ιράκ υπό αμερικανική ηγεσία, τώρα αναπτύσσονται συχνότερα χωρίς προσφυγή στη βία, αλλά δεν έχουν εξαφανιστεί εντελώς. Πάντως, ενώ οι παλιοί ανταγωνισμοί στην Ευρώπη επουλώνονται, αρχίζει να δημιουργείται ένα νέο ρήγμα ανάμεσα στην ενωμένη Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ο όρος Ανατολή χρησιμοποιούνταν και ακόμη χρησιμοποιείται συχνά για να ορίζει τα εδάφη της Ασίας δυτικά των Ιμαλαίων. Προφανώς πριν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις κατακτήσουν μεγάλο μέρος της ασιατικής ηπείρου κατά τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα, κανένας στην Ασία δεν είχε συλλογιστεί και πολύ την άποψη ότι όλα τα έθνη της περιοχής μπορεί να είχαν πολλά κοινά. Η Ανατολή και η Δύση, όπως όλα τα γεωγραφικά οροθέσια, είναι προφανώς σχετικές έννοιες. Αν ζεις στην Τεχεράνη, η Δύση σου μπορεί να είναι η Βαγδάτη. Η τωρινή συμβατική διαίρεση της Ασίας σε Εγγύς Ανατολή, Μέση Ανατολή και Άπω Ανατολή κατάγεται από τον δέκατο ένατο αιώνα και η βρετανική Ινδία οροθετούσε αυτή τη διαίρεση. Η Εγγύς ή η Μέση Ανατολή είναι ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ινδία, η Άπω Ανατολή είναι πέρα από την Ινδία.² Ωστόσο, για τους κατοίκους της περιοχής, αυτή η ταξινόμηση σαφώς δεν είχε κανένα νόημα.

Κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται ένας σχετικά νέος όρος, «Orient», για να ορίζει όλα τα εδάφη από τις ακτές της ανατολικής Μεσογείου μέχρι τη Θάλασσα της Κίνας, και πολλοί Δυτικοί απέδιδαν σε αυτή την περιοχή κοινά γνωρίσματα ταυτότητας, αν όχι ενιαία ταυτότητα. Όταν μάθαινα περσικά και αραβικά στην Οξφόρδη τη δεκαετία του 1970, το έκανα σε ένα κτήριο που ονομαζόταν Institute of Oriental Studies, όπου διδάσκονταν κάτω από την ίδια στέγη η περσική και η σανσκριτική, η τουρκική και η εβραϊκή, η κορεατική και η κινεζική (για να μην αναφέρουμε τη γλώσσα χίντι, τη θιβετιανή, την αρμενική, την κοπτική). Δύο δρόμους πιο πέρα (ανατολικά) διδάσκονταν όλες οι γλώσσες της Ευρώπης επίσης κάτω από την ίδια στέγη σε ένα επιβλητικό νεοκλασικό κτήριο που ονομαζόταν Taylor Institution. Υπάρχουν γλώσσες που αποκαλούνταν και αποκαλούνται «Σύγχρονες Γλώσσες», όρος που τις ταυτίζει στέρεα ως τις αληθινές διαδόχους των γλωσσών του αρχαίου κόσμου, της ελληνικής και της λατινικής. (Αυτές διδάσκονταν σε ένα άλλο κτήριο γνωστό απλώς ως Literae Humaniores ή «the humanities»).

Η διαίρεση ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία άρχισε ως αποκλειστικά πολιτισμική. Οι Πέρσες και οι Πάρθοι, οι δύο μεγάλες ασιατικές και «βάρβαρες» φυλές του αρχαίου κόσμου, διέθεταν σαφώς αυτό που αργότερα θα αποκαλούνταν «εθνικός χαρακτήρας». Όμως ως προς την καταγωγή τους έμοιαζαν πάρα πολύ με τους Έλληνες και –με ορισμένες επιφυλάξεις– με τους Ρωμαίους, οι οποίοι, αποδίδοντας στον εαυτό τους μυθική καταγωγή από την Τροία, είχαν καταστήσει τον εαυτό τους λαό ασιατικής καταγωγής. Ωστόσο αργότερα, όταν ο χριστιανισμός και μαζί με αυτόν η αναζήτηση των πηγών της ανθρώπινης ιστορίας στη Βίβλο κυριάρχησαν σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, έγινε κοινός τόπος

να εξηγούνται οι καταβολές της ανθρώπινης ποικιλίας ως συνέπεια της επανακατοίκησης του κόσμου μετά τον Κατακλυσμό. Οι γιοι του Νώε κατέβηκαν από το όρος Αραράτ και κατόπιν ταξίδεψαν ο καθένας σε μια από τις τρεις ηπείρους. «Αυτές είναι οι φυλές των γιων του Νώε, από τις οποίες προήλθαν οι διάφοροι λαοί. Από αυτούς, μετά τον κατακλυσμό, εξαπλώθηκαν οι λαοί πάνω στη γη.»* (Η μεταγενέστερη ανακάλυψη δύο ακόμη ηπείρων, της Αμερικής και της Αυστραλίας, αποτέλεσε σοβαρή απειλή για αυτή την ιστορία. Όμως, όπως συνέβη με όλες τις βιβλικές εξηγήσεις, δόθηκαν ευφρείς ερμηνείες για να ξεπεραστεί αυτή η απειλή.) Πίστευαν ότι ο Σημ πήγε στην Ασία (από εδώ και η μεταγενέστερη ταξινόμηση των Εβραίων και των Αράβων ως «σημιτικών λαών»), ο Ιάφεθ στην Ευρώπη και ο Χαμ στην Αφρική.

Ακόμη και κατά τον δέκατο ένατο αιώνα σε μερικούς κύκλους έπαιρναν στα σοβαρά αυτή την περιγραφή της ανθρώπινης προϊστορίας, σε μεγάλο βαθμό λόγω του προφανούς φυλετικού περιεχομένου της. Όμως μολονότι έμοιαζε να παρέχει όχι μόνο μια στέρεη (τουλάχιστον υπό τη χριστιανική οπτική) εξήγηση του γιατί οι λαοί της Ευρώπης διέφεραν τόσο πολύ από τους λαούς της Ασίας (για να μην αναφέρουμε την Αφρική), πάντα είχε μικρότερη σημασία από το επιχείρημα ότι αυτό που διαιρούσε τις δύο ηπείρους δεν ήταν η ανθρώπινη καταγωγή, πολύ λιγότερο η φυλή, αλλά οι διαφορές στον τρόπο αντίληψης του κόσμου των ανθρώπων και του κόσμου των θεών.

Στην πραγματικότητα η Ευρώπη δεν ήταν καν ξεχωριστή ήπειρος, αλλά χερσόνησος της Ασίας. Ο μεγάλος Γάλλος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, ιστορικός και φιλόσοφος του δέκατου όγδοου αιώνα Φρανσουά-Μαρί Αρουέ, γνωστότερος με το παρωνύμιο Βολταίρος, παρατηρούσε ότι εάν κάποιος τοποθετούσε φανταστικά τον εαυτό του κάπου κοντά στην Αζοφική Θάλασσα, ακριβώς ανατολικά της Κριμαίας, θα ήταν αδύνατον να πει πού τελειώνει η Ευρώπη και πού αρχίζει η Ασία. Επομένως, συμπέραινε, θα ήταν καλύτερα να εγκαταλείψουμε και τους δύο όρους.³ Η τρέχουσα σήμερα λέξη «Ευρασία», που είναι μια προσπάθεια αν όχι να εγκαταλειφθούν οι δύο όροι, αλλά να συγχωνευτούν, δεν συλλαμβάνει μόνο μια προφανή γεωγραφική αλήθεια αλλά επίσης μια ευρέως πολιτισμική αλήθεια.

Στην ελληνική μυθολογία οι λαοί της Ευρώπης κατάγονταν από μια Ασιάτισσα πριγκίπισσα. Η ελληνική και κατά συνέπεια η δυτική επιστήμη, όπως ήξε-

* Γένεσις, 10, 32, *Η Παλαιά Διαθήκη*, μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, Αθήνα 1997. Στο εξής για τις παραθέσεις από την Παλαιά Διαθήκη χρησιμοποιείται αυτή η έκδοση. (Σ.τ.Μ.)

ραν πολύ καλά οι Έλληνες, καταγόταν από την Ασία. Οι παγανιστικές θρησκευτικές πεποιθήσεις ήταν αμάλγαμα ευρωπαϊκών, ή όπως θα λέγαμε σήμερα ινδοευρωπαϊκών, και ασιατικών γνωρισμάτων. Αυτό ακριβώς το γεγονός ήταν η πηγή της αμηχανίας του Ηρόδοτου. Όπως θα δούμε, επινόησε μια εξήγηση που διατηρήθηκε για μεγάλο διάστημα. Όμως το γεγονός ότι τόσο τρομεροί πόλεμοι γίνονταν για τόσο μεγάλο διάστημα ανάμεσα σε λαούς τους οποίους τουλάχιστον μέχρι τον δέκατο έβδομο αιώνα διαιρούσαν πολύ λίγα πράγματα μπορεί να αποδοθεί στη διάσημη παρατήρηση του Ζίγκμουντ Φρόυντ ότι η σκληρότερη από όλες τις ανθρώπινες συγκρούσεις πηγάζει από αυτό που αποκαλούσε «ναρκισσισμό των μικρών διαφορών». Μισούμε και φοβόμαστε πολύ περισσότερο εκείνους οι οποίοι μας μοιάζουν περισσότερο, παρά εκείνους σε σχέση με τους οποίους είμαστε ξένοι και απόμακροι.

Η διάκριση Ανατολή-Δύση είναι ασαθής και από γεωγραφική άποψη. Για τους Ασσυρίους, η «Δύση» σήμαινε κάτι ελάχιστα περισσότερο από «τις χώρες πέρα από εκεί» ή αυτό που οι Έλληνες για δικούς τους μυθολογικούς λόγους αποκαλούσαν «Ευρώπη», λέξη η οποία αρχικά αντιστοιχούσε μόνο στην κεντρική Ελλάδα, κατόπιν στην ηπειρωτική Ελλάδα και τέλος, την εποχή όπου έγραφε ο Ηρόδοτος, σε ολόκληρη τη χερσαία μάζα πέρα από την Ελλάδα. Ωστόσο και αυτή ήταν μια ασαφής περιοχή, μια μικρή και για μεγάλο διάστημα σχετικά ασημαντη χερσόνησος του μεγάλου ασιατικού χερσαίου όγκου, χωρίς εμφανή δυτικά όρια εκτός από τον ωκεανό, τον όγκο υδάτων που πίστευαν ότι περιέβαλλε και τις τρεις ηπείρους. Η αγγλική λέξη «west» ήταν αρχικά επίρρημα κατεύθυνσης. Στην πραγματικότητα σήμαινε «παραπέρα, μακρύτερα». Κατά τον Μεσαίωνα οι Ευρωπαίοι χρησιμοποιούσαν ήδη αυτή τη λέξη για να ορίζουν την Ευρώπη, και από τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα συνδέθηκε με την κίνηση προς τα εμπρός, με τη νεότητα και το σφρίγος, και τέλος, καθώς η Ευρώπη επεκτεινόταν προς δυσμάς, με τον «πολιτισμό».⁴ Από τον δέκατο έκτο αιώνα η λέξη «Δύση» χρησιμοποιούνταν όχι μόνο για την Ευρώπη αλλά και για τους υπερπόντιους εποίκους της Ευρώπης, τον ευρύτερο ευρωπαϊκό κόσμο.

Από την αρχαιότητα οι Ευρωπαίοι γεωγράφοι σπατάλησαν πολλή φαντασία και ευφυΐα προσπαθώντας να καθορίσουν σύνορα με νόημα ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία. Ένα σύνορο ήταν ο Ελλήσποντος, τα σύγχρονα Δαρδανέλλια, η στενή λωρίδα νερού στην έξοδο του Εύξεινου Πόντου, τον οποίο οι αρχαίοι λαοί και στις δύο πλευρές του θεωρούσαν θεότητα που στόχος της ήταν να κρατά ξεχωριστά τις δύο ηπείρους. Από αυτή την αντίληψη παρέμεινε κάτι στο οποίο επιμένουν συχνά εκείνοι που είναι αντίθετοι με τις προσπάθειες της σύγχρονης Τουρκίας να προσδιοριστεί ως ευρωπαϊκό κράτος. Ωστόσο, βορειότερα

το σύνορο γίνεται σκιώδες και αβέβαιο. Αρχικά χαράχτηκε στον ποταμό Ντον, με αποτέλεσμα να τοποθετείται το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης Ρωσίας σαφώς στην «Ανατολή». Όμως στα τέλη του δέκατου πέμπτου αιώνα το σύνορο προωθήθηκε στις όχθες του Βόλγα, στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα έφθασε στον ποταμό Ομπ, τον δέκατο ένατο αιώνα στον Ουράλη και στα Ουράλια Όρη, μέχρις ότου τον εικοστό αιώνα έφθασε τελικά στις όχθες των ποταμού Έμπα και στα Στενά του Κερτς.

Όσο που σήμερα όταν μιλάμε για τη Δύση ή την Ανατολή, εννοούμε, όπως και οι αρχαίοι, κάτι ευρύτερο από την απλή γεωγραφία. Εννοούμε τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, τους στόχους και τις φιλοδοξίες πολύ ετερογενών ομάδων ανθρώπων. Και φυσικά εκείνοι που συχνά παρατίθενται σπάνια μιλούσαν για «δυτικές αξίες», που ένας πρόχειρος κατάλογός τους θα περιλάμβανε σήμερα τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία, την ανεκτικότητα, την ποικιλία, την ατομική ελευθερία, τον σεβασμό για την εξουσία του νόμου και τη θεμελιακή εκκοσμίκευση. Όταν τον Σεπτέμβριο του 2006, μετά από μια κάπως μη διπλωματική παρατήρηση του πάπα Βενέδικτου ΙΣΤ΄, η τρομοκρατική οργάνωση Αλ Κάιντα απάντησε ορκιζόμενη ότι θα συνεχίσει τον «ιερό πόλεμο», την *τζιχάντ*, μέχρι «την τελική καταστροφή της Δύσης», δεν εννοούσε τόσο έναν γεωγραφικό τόπο, όσο όλους εκείνους τους τόπους στους οποίους αυτές οι αξίες είναι περισσότερο ή λιγότερο σεβαστές.⁵ Επομένως η «Δύση» της Αλ Κάιντα περιλαμβάνει σήμερα μεγάλο μέρος της παραδοσιακής Ανατολής: την Ιαπωνία, την Ινδία, ακόμη και την Τουρκία.

Οι απαρχές των συγκρούσεων ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, που ο πόλεμος της Αλ Κάιντα με τη Δύση είναι η τελευταία εκδήλωσή τους, είναι τόσο παλιές, που ανήκουν στον μύθο. Αρχισαν πιθανόν με τον πιο διάσημο πόλεμο στην ιστορία: ανάμεσα στους Αχαιούς, Έλληνες από τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, και έναν σχεδόν μυθικό λαό της Μικράς Ασίας που αποκαλούνταν Τρώες, για την προσβολή της τιμής του βασιλιά της Σπάρτης, Μενέλαου, του οποίου η σύζυγος Ελένη απήχθη από έναν δανδή πλεί μπόι από την Τροία ονόματι Πάρις-Αλέξανδρος.

Για τους Έλληνες της γενιάς του Ηρόδοτου ο τρωικός πόλεμος ή μάλλον η περιγραφή του από τον Όμηρο στην *Ιλιάδα* υμνούσε τη γένεση της Ελλάδας και αργότερα της Ευρώπης και τον θρίαμβό της επί της Ασίας. Ο Όμηρος δεν είχε δει έτσι τον τρωικό πόλεμο. Οι Έλληνες και οι Τρώες του Ομήρου μοιράζονται τις ίδιες αξίες και φαίνεται να μιλούν την ίδια γλώσσα. Τιμούν επίσης τους ίδιους θεούς, οι οποίοι επιλέγουν πλευρά στη μάχη σύμφωνα με τα καπρίτσια τους ή ακόμη και εμφανίζονται στο πεδίο της μάχης. Ο πόλεμος προκλήθηκε από ορ-

γισμένους και ανεξέλεγκτους ανθρώπους, αλλά έγινε επειδή η Γη παραπονέθηκε στον Δία, τον πατέρα των θεών, ότι υπήρχαν πάρα πολλοί άνθρωποι για να αντέχει να τους κουβαλά.

Ωστόσο για τις μεταγενέστερες γενιές, που οργάνωσαν τις ταυτότητές τους και τις πολιτισμικές επιθυμίες τους γύρω από το ποίημα του Ομήρου, η πτώση της Τροίας έγινε η απαρχή της ιστορίας ενός αγώνα για υπεροχή ανάμεσα σε δύο λαούς των οποίων οι διαφορές γίνονταν όλο και πιο έντονες με το πέρασμα του χρόνου. Όταν το 334 π.Χ. ο Μέγας Αλέξανδρος εισέβαλε στην ισχυρή περσική αυτοκρατορία, επανέλαβε με δραματοποιημένο τρόπο την ελληνική επίθεση στην Τροία, με τον εαυτό του στον ρόλο του μεγαλύτερου ήρωα των Ελλήνων, του Αχιλλέα. Για τους αρχαίους και τους απογόνους τους, η διαίρεση ανάμεσα στους λαούς των δύο ηπείρων έγινε στη συνέχεια αμετάβλητο γεγονός της φύσης. «Όλος ο φυσικός κόσμος», δήλωνε απερίφραστα ο Ρωμαίος λόγιος Βάρρων τον πρώτο π.Χ. αιώνα, «διαιρείται σε γη και αέρα, όπως όλη η γη διαιρείται στην Ασία και την Ευρώπη».⁶

Ωστόσο η Τροία, ο Αλέξανδρος και η Ρώμη ήταν μόνο η αρχή. Στους αιώνες που ακολούθησαν το τέλος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας η πολιτιστική, πολιτική και θρησκευτική γεωγραφία της Ευρώπης και της Ασίας άλλαξαν, καθώς νέοι λαοί με νέες ταυτότητες σάρωσαν και τις δύο περιοχές: νομαδικά γερμανικά φύλα στη Δύση, μογγολικοί, τουρκοί και αραβικοί λαοί στην Ανατολή. Όμως κάθε διαδοχικό κύμα, όταν καταλάγιαζε, ξανάρχιζε τον παλιό αγώνα ανάμεσα σε μια συνεχώς μεταβαλλόμενη Δύση και μια εξίσου άμορφη Ανατολή. Μια φλόγα άναψε στην Τροία, που θα έκαιγε σταθερά ανά τους αιώνες, καθώς τους Τρώες διαδέχθηκαν οι Πέρσες, τους Πέρσες οι Φοίνικες, τους Φοίνικες οι Πάρθοι, τους Πάρθους οι Σασσανίδες, τους Σασσανίδες οι Άραβες και τους Άραβες οι Οθωμανοί Τούρκοι.

Ο Οθωμανός σουλτάνος Μωάμεθ ο Β΄, ο κατακτητής το 1453 της Κωνσταντινούπολης, της πρωτεύουσας της ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας, είχε απόλυτη συνείδηση αυτής της ιστορίας. Όταν το 1462 επισκέφθηκε την υποτιθέμενη τοποθεσία του τρωικού πολέμου, στάθηκε στην ακτή όπου οι Έλληνες εισβολείς είχαν τραβήξει τα πλοία τους και δήλωσε ότι χάρη στις προσπάθειές του οι απόγονοι εκείνων των Ελλήνων «μετά από πολλά χρόνια τιμωρήθηκαν όπως έπρεπε για την αδικία εις βάρος μας, εις βάρος των Ασιατών, την οποία διέπραξαν εκείνη την εποχή και τόσο συχνά τα μεταγενέστερα χρόνια». Σχεδόν μισή χιλιετία αργότερα, το 1918, βρετανικά και ιταλικά στρατεύματα έμπαιναν στην Κωνσταντινούπολη. Οι σύμμαχοι έμειναν εκεί λιγότερο από πέντε χρόνια, αλλά εκείνη την εποχή πολλοί χαιρέτισαν την κατοχή ως τη δεύτερη «πτώση της

Κωνσταντινούπολης», την κορύφωση μιας σύγκρουσης αιώνων, την ημέρα κατά την οποία η Δύση έβαλε τέλος σε αυτό που ο Ηρόδοτος αποκαλούσε «διαρκή εχθρότητα» ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία.

Ο αγώνας ανάμεσα στους διάφορους πολιτισμούς της Ευρώπης και της Ασίας είναι μακροχρόνιος και ανθεκτικός. Όμως δεν ήταν ούτε συνεχής ούτε αδιάπνωτος. Μια ταραγμένη ειρήνη υπήρχε κατά μήκος των συνόρων ανάμεσα στον βυζαντινό και τον οθωμανικό κόσμο, καθώς ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός και η χριστιανική θρησκεία εξαφανίζονταν σταθερά από τη Μέση Ανατολή. Οι αποκαλούμενοι Μαυριτανοί, Βέρβεροι και Άραβες από τη βόρεια Αφρική, που κατείχαν μεγάλο μέρος της Ιβηρικής χερσονήσου κατά τον όγδοο αιώνα, ζούσαν για αιώνες σε μια κατάσταση ασταθούς συνεργασίας – που είναι γνωστή με τον ανακριβή όρο *convivencia* ή «ζώντας μαζί» – με τους χριστιανούς υπηκόους τους ακόμη και όταν υπήρχε τυπική κατάσταση πολέμου ανάμεσα σε πολλούς από αυτούς. Κατά τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα επικρατούσε ανάμεσα στους Οθωμανούς, τους Ισπανούς, τους Ενετούς και τους Γενοβέζους μια εύθραυστη συνεργασία στην ανατολική Μεσόγειο, στη διάρκεια της οποίας σε αρκετές περιπτώσεις οθωμανικά πλοία συμμετείχαν σε συγκρούσεις μεταξύ χριστιανών. Τόσο οι Βαλουά βασιλείς της Γαλλίας όσο και οι Ισπανοί Αψβούργοι επιδίωκαν τη βοήθεια των Οθωμανών και των Σαφαβιδών στη διαρκή μεταξύ τους σύγκρουση.

Όμως αυτές οι διευθετήσεις ήταν πάντα αβέβαιες, πάντα μόνο προσωρινές. Οι παλιοί ανταγωνισμοί, οι συγκρουόμενες αντιλήψεις για το ποιες ήταν οι προθέσεις της φύσης ή του Θεού για τον άνθρωπο, και οι αναμνήσεις των παλιών εχθροπραξιών, τις οποίες συντηρούσαν από γενιά σε γενιά ιστορικοί, ποιητές και ιερείς και στις δυο πλευρές της γραμμής διαίρεσης, ήταν πάντα εκεί για να δικαιολογούν την επιστροφή σε έναν αγώνα στον οποίο, όπως είχε πει ο Πέρσης Αχαιμενίδης αυτοκράτορας Ξέρξης στις αρχές του πέμπτου π.Χ. αιώνα, «η έχθρα μεταξύ μας δεν έχει μέση οδό».*⁷

Οι γραμμές της μάχης μετατοπίστηκαν με το πέρασμα του χρόνου, όπως άλλαξαν και οι ταυτότητες των ανταγωνιστών. Όμως η ευρύτερη αντίληψη και στις δύο πλευρές για το τι τις χωρίζει παρέμεινε αντλώντας, όπως όλες οι αντιλήψεις, από συσσωρευμένες ιστορικές μνήμες, μερικές λογικά ακριβείς, μερικές παντελώς ψευδείς. Αυτό το βιβλίο είναι μια προσπάθεια να χαρτογραφήσει αυτές τις ιστορίες, τόσο αληθινές όσο και πλαστές, και να εξηγήσει πώς κατέλη-

* Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7, 11, μετάφραση Β. Αναστασόπουλου – Χ. Τσακά, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1992. Στο εξής οι παραθέσεις από τον Ηρόδοτο είναι από αυτή την έκδοση. (Σ.τ.Μ.)

ξαν να είναι αυτό που είναι. Μολονότι δεν ισχυρίζομαι ότι απλώς λέω μια ιστορία και δεν κάνω καμιά προσπάθεια ούτε να κρύψω την προτίμησή μου για μια φωτισμένη, φιλελεύθερη, κοσμική κοινωνία έναντι οποιασδήποτε άλλης ούτε να συγκαλύψω το γεγονός πως πιστεύω ότι οι μύθοι τους οποίους διαιωνίζουν όλες οι μονοθεϊστικές θρησκείες –στην πραγματικότητα όλες οι θρησκείες– προκάλεσαν μεγαλύτερη μόνιμη ζημιά στην ανθρώπινη φυλή από ό,τι οποιοδήποτε άλλο σύνολο πεποιθήσεων, εντούτοις αυτό το έργο δεν είναι μια ακόμη ιστορία για το πώς η Δύση κατέληξε να κυριαρχεί πάνω στην Ανατολή και μαζί με αυτήν στο μεγαλύτερο μέρος του γνωστού κόσμου. Αν ο χριστιανισμός μοιάζει να τα πηγαινέει ελαφρώς καλύτερα απ’ ό,τι το ισλάμ σε αυτή την ιστορία, αυτό συμβαίνει μόνο επειδή, όπως εξηγώ στο Κεφάλαιο 8, ο χριστιανισμός ήταν λιγότερο καλά εξοπλισμένος για να αντιταχθεί στις καταστροφικές δυνάμεις τις οποίες εξαπέλυσαν οι δικές του εσωτερικές ασυνέπειες και έτσι από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα ήταν ανίκανος να αντισταθεί στις διάφορες μορφές εκκοσμίκευσης, οι οποίες κάθε άλλο παρά εξάλειψαν την παρουσία του στη ζωή των πολιτών και στην πολιτική ζωή στη Δύση. Πολλοί Ευρωπαίοι και ακόμη περισσότεροι Αμερικανοί συνεχίζουν, φυσικά, να αποκαλούν τον εαυτό τους χριστιανό και μερικοί μπορεί να είναι πράγματι. Επίσης, λίγοι θα αρνούνταν ότι ο χριστιανισμός συνεχίζει να είναι ένα από τα στοιχεία που διαμορφώνουν τον πολιτισμό στην ιστορία της Δύσης –μολονότι η προσπάθεια του Ζισκάρ ντ’ Εστέν να εισαγάγει τον χριστιανισμό ως έναν από τους ορισμούς της «ευρωπαϊκότητας» στο κακής τύχης σύνταγμα για την Ευρωπαϊκή Ένωση απορρίφθηκε απερίφραστα. Όμως, όπως θρηνούν πικρά διαδοχικοί πάπες, πατριάρχες και επίσκοποι, ανεξάρτητα από το ποιες μπορεί να είναι οι προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις των λαών τους, τα τελευταία τριακόσια ή περισσότερα χρόνια η πολιτική τροχιά των εθνών της Δύσης συνέχισε τον δρόμο της σε μεγάλο βαθμό σαν να μην υπήρχε καμιά θρησκεία κανενός είδους.

«Χρειαζόμαστε την ιστορία», έλεγε ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος Φρίντριχ Νίτσε, «χάριν της ζωής και της δράσης. ... Θέλουμε να υπηρετούμε την ιστορία μόνο στο μέτρο που η ιστορία υπηρετεί τη ζωή».⁸ Ελπίζω ότι με τον δικό του τρόπο αυτό το βιβλίο ιστορίας θα υπηρετήσει τη ζωή δείχνοντας, έστω και μόνο φευγαλέα, ότι οι τραγικές συγκρούσεις που σήμερα προκύπτουν από τις προσπάθειες μερικών δυτικών δυνάμεων, να αναδιατάξουν σημαντικό μέρος της παραδοσιακής «Ανατολής» σύμφωνα με τη δική τους εικόνα, ανήκουν σε μια πολύ παλιότερη ιστορία και δυνητικά πολύ πιο καταστροφική από ό,τι οι περισσότεροι από αυτούς αντιλαμβάνονται έστω και αμυδρά.

II

Όλα τα βιβλία αρχίζουν τυχαία. Ένα πρωί στο πρόγευμα η σύζυγός μου Giulia Sissa, που ασχολείται με τις κλασικές σπουδές, κοιτούσε στους *New York Times* μια φωτογραφία που έδειχνε μια ομάδα Ιρανών να προσεύχονται προσκυνώντας. «Τι ειρωνικό!» παρατήρησε. «Ακριβώς η συνήθεια της υπόκλισης έκανε τους Έλληνες να φρίττουν περισσότερο από όλα με τους αρχαίους Πέρσες.» Και πρόσθεσε: «Ίσως εδώ υπάρχει κάτι για το οποίο θα μπορούσες να γράψεις ένα βιβλίο.» Έτσι και έκανα. Σε αυτήν οφείλω την έμπνευση του βιβλίου, τη μορφή του και τους περισσότερους τίτλους των κεφαλαίων του.

Ωστόσο όλα τα τυχαία συμβάντα έχουν την προϊστορία τους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν ήμουν άνεργος περιμένοντας να πάω στο πανεπιστήμιο και ζούσα επισφαλώς ως ανεξάρτητος μεταφραστής, πήγα ένα καλοκαίρι να μείνω στην αδελφή μου, της οποίας ο σύζυγος είχε αποσπαστεί στη βρετανική ύπαιθρο αρμοσσία στην Κύπρο. Όταν δεν μετέφραζα μια μάλλον πληκτική βιογραφία του Σεζάν, περνούσα τον καιρό μου επισκεπτόμενος αρχαιολογικούς χώρους, ακολουθώντας την αδελφή μου και τον γαμπρό μου σε πάρτι της πρεσβείας και περιπλανώμενος στην τουρκική συνοικία της Λευκωσίας, γοητευμένος από μια κουλτούρα με την οποία δεν είχα προηγουμένως καμιά επαφή.

Η Κύπρος, η θρυλική γενέτειρα της Αφροδίτης, στην οποία, έτσι λέει ο μύθος, εγκαταστάθηκαν μερικοί από τους Έλληνες ήρωες του τρωικού πολέμου, η οποία υπήρξε αιγυπτιακή και περσική, μακεδονική και ρωμαϊκή, προτού γίνει το καταφύγιο του σταυροφόρου βασιλιά Γκυ ντε Λουζινιάν, και κατόπιν ενετική, οθωμανική και τέλος βρετανική, βρίσκεται κατά μήκος της γραμμής διαίρεσης που από την αρχαιότητα χωρίζει την Ευρώπη από την Ασία. Το 1878 ο Οθωμανός σουλτάνος παραχώρησε το νησί στους Βρετανούς. Το 1960, μετά από σκληρό αγώνα για την ανεξαρτησία, έγινε η Δημοκρατία της Κύπρου με μικτό ελληνοτουρκικό κοινοβούλιο. Ωστόσο τρία χρόνια αργότερα η κυβέρνηση του προέδρου αρχιεπισκόπου Μακαρίου κατέρρευσε, οι Τούρκοι βουλευτές εκδιώχθηκαν από το κοινοβούλιο και το νησί διαιρέθηκε σε τουρκική και ελληνική ζώνη (όπως και εξακολουθεί να είναι διαιρεμένο) κατά μήκος μιας γραμμής που χωρίζει το βόρειο τμήμα του νησιού από το νότιο. Η ελληνική ζώνη ήταν ευημερούσα, ευρωπαϊκή, και στην πραγματικότητα αποτελούσε αυτό που ο υπόλοιπος κόσμος αναγνώριζε ως τη Δημοκρατία της Κύπρου. Η τουρκική ζώνη ήταν φτωχή, διαμφισβητούμενη, ένας αυτοδιοικούμενος θύλακος που δεν αναγνωριζόταν τότε (και τώρα) από κανένα άλλο κράτος εκτός από την ίδια την Τουρκία.

Όταν ήμουν εκεί, το σύνορο ανάμεσα στις δύο ζώνες διέσχιζε ελικοειδώς

και με αυθαίρετο τρόπο τη χώρα χωρίζοντας χωριά και κωμοπόλεις όπου υπό τους προηγούμενους αυτοκρατορικούς ηγεμόνες τους, Βρετανούς και Οθωμανούς, οι κάτοικοί τους ζούσαν ή ήταν υποχρεωμένοι να ζουν μαζί σε σχετική αρμονία. Τώρα στη μια πλευρά της γραμμής διαίρεσης ήταν οι Έλληνες, που περιέγραφαν τον εαυτό τους ως τους κληρονόμους του παλιότερου πολιτισμού της Δύσης – παράλογα πίστευτα, εκείνη την εποχή, αφού αυτοί οι άνθρωποι δεν είχαν καμιά εμφανή ομοιότητα με τον Περικλή ή τον Πλάτωνα (παρότι συχνά έφεραν το όνομά τους). Στην άλλη πλευρά ήταν οι Τούρκοι, που έφεραν το φορτίο μιας άλλης ιστορίας. Το αυτοκρατορικό παρελθόν τους, όπως και των Βρετανών, ήταν μια σχετικά πρόσφατη ανάμνηση. Για πολλούς η οθωμανική καταγωγή τους ήταν πηγή περηφάνιας. Για άλλους ήταν πηγή αμηχανίας, εμπόδιο για την επιθυμία τους να γίνουν σύγχρονο ευρωπαϊκό έθνος. Πρέπει να ομολογήσω ότι εκείνη την εποχή ένιωθα μεγαλύτερη συμπάθεια και προτίμηση για τους Τούρκους παρά για τους Έλληνες.

Η πρωτεύουσα Λευκωσία ήταν επίσης διαιρεμένη, όπως το Βερολίνο πριν από το 1989, σε δύο τομείς τους οποίους χώριζε μια στενή λωρίδα γης, γνωστή ως η «Πράσινη Γραμμή», στην οποία εκείνη την εποχή περιπολούσε μια σε μεγάλο βαθμό αδρανής ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ. Κανείς δεν εμποδιζόταν να διασχίσει αυτή τη γραμμή και πολλοί Τούρκοι πήγαιναν τακτικά στον ελληνικό τομέα για να ψωνίσουν ή ακόμη και για να εργαστούν. Ωστόσο οι Έλληνες σπάνια πήγαιναν στον τουρκικό τομέα, ορκιζόμενοι ότι δεν θα επέστρεφαν ποτέ, αν το έκαναν. Κατά διαστήματα έπινα γλυκό τουρκικό τσάι με κάποιον ονόματι Κεμάλ Ρουστάμ, ιδιοκτήτη ενός μικρού μαγαζιού που πουλούσε βιβλία και αρχαία αντικείμενα προϊόντα αρχαιοκαπηλίας (αρθούσα επιχείρηση μεταξύ των Τούρκων, για τους οποίους το ελληνορωμαϊκό παρελθόν του νησιού δεν σήμαινε τίποτα), ο οποίος δρούσε ως άτυπος σύνδεσμος ανάμεσα στην τουρκική και την ελληνική κυβέρνηση. Από αυτόν έμαθα πολλά, με ανεκδοτολογικό και έμμεσο τρόπο, για το τι σήμαινε να ζει κανείς σε ένα σύνορο και σε αυτό το σύνορο συγκεκριμένα. Ήταν ένας από τους Τούρκους που πήγαιναν τακτικά στην ελληνική ζώνη και όταν η ανιψιά μου βαφτίστηκε, παρακολούθησε τη λειτουργία: ένας χαμογελαστός, ειρωνικός, μη πιστός μουσουλμάνος ανάμεσα σε μια ομάδα με πολλούς μη πιστούς χριστιανούς. Σε αυτή την απλή καθημερινή βάση οι τρομερές θρησκευτικές και εθνοτικές δυνάμεις που είχαν διαιρέσει το νησί από την εποχή της ανεξαρτησίας του, και τότε είχαν αρχίσει να διαιρούν ολόκληρη τη Μέση Ανατολή, έμοιαζαν μακρινές, γκροτέσκες και παράλογες.

Η Κύπρος με εισήγαγε στην οθωμανική ιστορία και στο ισλάμ. Μου έδειξε επίσης πόσο ανθεκτικές μπορούσαν να είναι αυτές οι αρχαίες διαιρέσεις ανά-

μεσα στην Ανατολή και τη Δύση και με έκανε να θέλω να μάθω περισσότερα για το πώς διαμόρφωσαν την ιστορία τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης.

Την επόμενη χρονιά πήγα στην Οξφόρδη για να μάθω περσικά και αραβικά, έχοντας ένα ασαφές σχέδιο να γράψω μια διδακτορική διατριβή για τη σχέση ανάμεσα στους Σαφαβίδες ηγεμόνες του Ιράν και στην Πορτογαλία κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα. Τελικά αυτό το σχέδιο δεν κατέληξε πουθενά και έστρεψα την προσοχή μου αλλού, στην Ισπανία και την ισπανική αυτοκρατορία στην Αμερική. Όμως ακόμη και αν εγκατέλειψα την Περσία, τουλάχιστον εν μέρει, όποιος μελετά οποιαδήποτε πλευρά της ισπανικής ιστορίας, ακόμη και την πιο δυτική από όλες τις κτήσεις της, δεν μπορεί να αγνοεί για μεγάλο διάστημα την παρουσία του ισλάμ ή τον ρόλο τον οποίο έπαιξε στη δημιουργία της σύγχρονης Ευρώπης.

Και οι Τούρκοι δεν έπαψαν ποτέ να κυριαρχούν στη φαντασία μου. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και σε μεγάλο βαθμό από ένα καπρίτσιο πήγα στην ανατολική Τουρκία, στην περιοχή που αποκαλείται χαλαρά «Κουρδιστάν», στα εδάφη ανάμεσα στη λίμνη Βαν και στα σύνορα με την Τουρκία, το Ιράν και το Ιράκ. Τότε, όπως και τώρα, οι Κούρδοι πίεζαν τους μακρινούς αφέντες τους στην Κωνσταντινούπολη για μια ανεξάρτητη πατρίδα, και μολονότι ξένοι μπορούσαν να επισκέπτονται την περιοχή, πολύ πρόσφατα είχε τεθεί υπό στρατιωτικό νόμο και τα πάντα έδειχναν, όπως πράγματι έγινε, ότι σύντομα θα ξανατίθετο υπό στρατιωτικό νόμο. Είχα έναν φίλο που υπηρετούσε στη βρετανική πρεσβεία στην Άγκυρα, είχε χρήσιμες σχέσεις με Τούρκους και Κούρδους, ήθελε πάντα να επισκεφθεί την Ανατολή και χρειαζόταν έναν σύντροφο για το ταξίδι. Η ευκαιρία έμοιαζε πολύ καλή για να τη χάσω.

Δεν πήγα πολύ μακριά, γιατί στη λίμνη Βαν αρρώστησα από παρατυφοειδή πυρετό. Όμως πήγα με τα πόδια στους πρόποδες του όρους Αραφάτ ακριβώς έξω από το Τατβάν μαζί με κάποιον αρχηγό της αστυνομίας, προσπάθησα μάταια να πετύχω αδιάφορους αετούς, ψάρεψα ψάρια με δυναμίτη σε ένα ρηχό ποτάμι κοντά στην επαρχία Μους και μίλησα με τους σκόρπιους εναπομείναντες άνδρες της κουρδικής πολιτοφυλακής του Μουσταφά Μπαρζανί που πέρασαν τα σύνορα προερχόμενοι από το Ιράκ. Επίσης κοιμήθηκα στην ψυχρή ύπαιθρο της Ανατολίας συντροφιά με διαχειμάζοντες βοσκούς, όπου έμαθα από πρώτο χέρι κάτι για την αρχαία φιλοξενία και επίσης κάτι για τις φρικαλεότητες, ιδιαίτερα εις βάρος των γυναικών, εκείνων των «παραδοσιακών» τρόπων ζωής που για τον χαμό τους θρηνούν συναισθηματικοί Δυτικοί οι οποίοι δεν υποχρεώθηκαν ποτέ να τους βιώσουν.

Αυτές οι εικόνες και η ανάμνηση της ανεξάντλητης αβρότητας και γενναιο-

δωρίας με τις οποίες αντιμετώπιζαν εμένα, έναν ξένο άπιστο που δεν είχε κανέναν πραγματικό λόγο να είναι εκεί και είχε ελάχιστες σχέσεις με τον τόπο, δεν έσβησαν ποτέ. Όμως η εντύπωση η οποία διατηρήθηκε στο μυαλό μου πιο ζωντανή από όλες είναι ένα συμβάν προς το τέλος του ταξιδιού μου.

Ένα πρωί βρέθηκα σε έναν λόφο έξω από τη σύγχρονη πόλη Βαν, άθλια και ρημαγμένη, κοιτάζοντας προς τα κάτω τα ερείπια μιας πόλης. Η πόλη ήταν χτισμένη σχεδόν εξ ολοκλήρου από πλίνθους ψημένους στον ήλιο, οι οποίοι κατά τα χρόνια μετά την εγκατάλειψη της πόλης είχαν διαλυθεί αργά από τις χειμερινές βροχές μέχρις ότου το μόνο που απέμεινε ήταν τα πρώτα πενήντα εκατοστά ή το πρώτο μέτρο των εξωτερικών τοίχων των κτισμάτων. Ήταν ένα αξέχαστο θέαμα. Στον έναν δρόμο μετά τον άλλον το μόνο που φαινόταν ήταν τα ίχνη πρώην σπιτιών, μαγαζιών, πλατειών και αγορών με κάποιο ψηλότερο και καλύτερα διατηρημένο πλίνθινο ερείπιο εδώ και εκεί. Από πρώτη ματιά η εικόνα δεν διέφερε από εκείνη της γερμανικής πόλης Δρέσδης μετά τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς τον Φεβρουάριο του 1945.

Όμως αυτή η πόλη δεν είχε ισοπεδωθεί από βόμβες, αλλά από την παραμέληση και τον καιρό. Ο Τούρκος που με οδήγησε εκεί μου εξήγησε ότι αυτός ο τόπος ήταν πολύ αρχαίος και εγκαταλειμμένος επί αιώνες. Τον ρώτησα ποιοι ζούσαν άλλοτε εκεί. «Αρχαίοι λαοί», απάντησε υπονούντας ότι ήταν τουλάχιστον πριν από το ισλάμ. «Πολύ αρχαίοι λαοί.» Έχουν όνομα; Όχι, απάντησε, τα ονόματά τους χάθηκαν. Αυτά του έμαθαν στο σχολείο, πρόσθεσε. Όσο για τα υπόλοιπα, ο τόπος ήταν ένα μυστήριο και, όπως όλα τα άλλα ερείπια, είχε ενδιαφέρον μόνο για τους ξένους. Ο οδηγός μου έμοιαζε απολύτως σίγουρος και ειλικρινής.

Όμως ήξερα ότι το μέρος φάντασμα το οποίο κοιτούσαμε ήταν τμήμα της παλιάς αρμενικής πρωτεύουσας Βαν και κάθε άλλο παρά είχε εγκαταλειφθεί «εδώ και πολύ καιρό»· στην πραγματικότητα ο πληθυσμός της είχε σκοτωθεί κατά τις σφαγές των Αρμενίων τον Ιούνιο του 1915, σφαγές που τώρα οι πάντες, εκτός από την τουρκική κυβέρνηση, αποκαλούν αρμενική γενοκτονία. Ανάμεσα στο 1894 και το 1896 οθωμανικά στρατεύματα κατέστρεψαν και λεηλάτησαν συστηματικά τα αρμενικά χωριά σκοτώνοντας, με βάση τους περισσότερους υπολογισμούς, 200.000 ανθρώπους σε αυτό που οι *New York Times*, χρησιμοποιώντας ίσως για πρώτη φορά τον όρο, περιέγραψαν ως «αρμενικό Ολοκαύτωμα». Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο σφάχτηκαν οι Αρμένιοι ήταν επειδή αντιμετώπιζονταν με καχυποψία ως η χριστιανική πέμπτη φάλαγγα που μηχανορραφούσε με τους εχθρούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας για να δημιουργήσει ξεχωριστή πατρίδα. Με το ξέσπασμα του πρώτου παγκόσμιου πολέμου οι

Αρμένιοι στράφηκαν για βοήθεια στη Ρωσία, τον πιο αδυσώπητο εχθρό της αυτοκρατορίας, και τον Μάιο του 1915, με τη βοήθεια της Ρωσίας, δημιούργησαν ανεξάρτητο αρμενικό κράτος. Το κράτος διήρκεσε λίγο περισσότερο από έναν μήνα. Την επαύριον και, πρέπει να το πούμε, εν μέσω φημών για τη σφαγή Τούρκων και Κούρδων από τους νικητές Αρμένιους-Ρώσους, οι αρχές της Κωνσταντινούπολης προχώρησαν σε αντίποινα εκτοπίζοντας ολόκληρο τον αρμενικό πληθυσμό της περιοχής στη νοτιοανατολική Ανατολία. Σε αυτή τη διαδικασία χιλιάδες σκοτώθηκαν, βασανίστηκαν συστηματικά, τα σπίτια και τα υπάρχοντά τους καταστράφηκαν ή διμεύτηκαν, οι εκκλησίες τους βεβηλώθηκαν και η αρχαία πρωτεύουσά τους εκκενώθηκε και τέλος, όπως μου έδειξε ο Τούρκος οδηγός μου ως εύγλωττος, αν και ακούσιος μάρτυρας, κάθε ανάμνηση ακόμη και για την ύπαρξή τους έσβησε.⁹

Τα όσα είδα εκείνη την ημέρα μού αποκάλυψαν κάτι για τη θηριωδία των εθνοτικών συγκρούσεων και για το χάσμα το οποίο υπάρχει ακόμη ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, που κανένας ο οποίος ζει άνετη και ασφαλή ζωή στη Δύση δεν θα μπορούσε ποτέ να το φανταστεί, τουλάχιστον πριν από την 11η Σεπτεμβρίου του 2001.

Όταν τελικά άρχισα να γράφω αυτό το βιβλίο, είχα στον νου αυτές τις δυο εικόνες: τους Πέρσες που προσκυνούν και την ερειπωμένη πόλη. Δύο στιγμές σε μια ιστορία που δεν έχει καμιά εμφανή αρχή και για την ώρα κανένα προβλέψιμο τέλος.

Τέλος, λίγα λόγια για τις μεταγραφές. Με τις αραβικές, περσικές και τουρκικές λέξεις δεν έκανα καμιά προσπάθεια να είμαι συνεπής. Γενικά για τις λέξεις που είναι οικείες στα αγγλικά χρησιμοποίησα τη συμβατική, αν και σταθερά ανακριβή μεταγραφή. Αλλού μερικές φορές, εκεί όπου μου φαινόταν προσφυές, κατέφυγα σε πιο λόγιες μορφές, αλλά ακόμη και για αυτές δεν διεκδικώ συνέπεια. Εκείνοι που μπορούν να αναγνωρίσουν την αρχική λέξη πίσω από τη μεταγραφή θα το κάνουν· εκείνοι που δεν θα το κάνουν δεν νοιάζονται.

Α.Π.

Λος Άντζελες, Παρίσι, Βενετία, 2006